

MIROŚLAW NAGIELSKI

<https://orcid.org/0000-0003-4873-4313>

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

WOJSKO KORONNE SUPLEMENTOWE I KOMPUTOWE
W LATACH 1648–1652 W ŚWIETLE RACHUNKÓW
SKARBOWO-WOJSKOWYCH Z ARCHIWUM GŁÓWNEGO
AKT DAWNYCH W WARSZAWIE*

Zarys treści: Artykuł ukazuje znaczenie akt skarbowo-wojskowych znajdujących się w AGAD w Warszawie dla przedstawienia stanu armii koronnej w latach 1648–1652. Pozwalają one nie tylko na określenie organizacji, struktury czy liczebności poszczególnych jednostek obu zaciągów, tak narodowego, jak cudzoziemskiego, ale także na przedstawienie kadry dowódczej tych oddziałów oraz kosztów ponoszonych przez Rzeczpospolitą na ich utrzymanie. Materiały znajdujące się w poszczególnych działach Archiwum Skarbu Koronnego umożliwiają odtworzenie kadry oficerskiej i podoficerskiej armii koronnej odbierającej zasługi na poszczególnych komisjach skarbowo-wojskowych, których przedstawiciele nie występują w innych leksykonach i słownikach oficerów, a rejestrow i rolli jednostek, w których służyli, nie odnajdujemy w dziale 86.

The content outline: The article shows the importance of the fiscal and military sources kept in the Central Archives of Historical Records in Warsaw for presenting the state of the Crown army in 1648–1652. They make it possible to determine the organisation, structure, and numbers of individual units of both national and foreign regiments, and present their commanders and the costs incurred by the Commonwealth for their upkeep. The documents contained in particular sections of the Crown Treasury Archives make it possible to reconstruct the officer and non-commissioned officer cadres of the Crown army being paid for their service at particular fiscal and military commissions, whose members do not appear in any lexicons and dictionaries of officers and whose registers and rolls of the units in which they served are not to be found in section 86.

* Artykuł powstał w ramach projektu badawczego Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Akta skarbowe jako źródło do dziejów wojskowości staropolskiej za panowania Wazów (1587–1668)”, nr 11H 13 0334 82, realizowanego w latach 2015–2023.

Słowa kluczowe: armia koronna, skarb, komisje skarbowo-wojskowe, kadra dowódcza, rejestry popisowe, skarbowość

Keywords: Crown army, treasury, treasury-military commissions, command staff, *popis* registers, treasury

Materiały znajdujące się w Archiwum Skarbu Koronnego (ASK) w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie umożliwiają przedstawienie składu, organizacji i struktury armii koronnej po nieudanej kampanii wiosennej hetmanów w 1648 r. przeciwko siłom kozackim Bohdana Chmielnickiego. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na znaczenie i wartość akt skarbowo-wojskowych znajdujących się w AGAD. Niemal każdy z historyków wojskowości zajmujących się kampaniami wojennymi doby powstania Chmielnickiego musi zajrzeć do tego typu materiałów, które opracował znany badacz nowożytnej historii wojskowej – Jan Wimmer¹. Już we wstępie do swych wyliczeń tabelarycznych zwrócił on uwagę na szczególną wartość działu 86 zawierającego rachunki z przychodów i wydatków na potrzeby wojska oraz działu 85 zawierającego popisy jednostek pozostających w służbie. Słusznie zauważył, że dla lat 1648–1649 materiały skarbowe są niekompletne i musiał uzupełniać dane o inne źródła, co wiązało się z faktem, że do sił koronnych zaciągano jednostki powiatowe opłacane początkowo przez powiaty i województwa, a także roty prywatne ówczesnej elity koronnej, głównie wywodzącej się z województw ukraińskich. Sam także podkreślał, że nie był w stanie uchwycić wszystkich oddziałów uczestniczących w działaniach wojennych w tym okresie. Dużą pomocą w tym przypadku były liczne komputy wojsk koronnych, ale często bez podania pełnej liczebności koni i porcji znajdujących się w służbie. Mimo że od publikacji Jana Wimmera upłynęło ponad 60 lat, wiele postawionych przezeń kwestii nie zostało wyjaśnionych, jak choćby pytania dotyczące:

- udziału w tych kampaniach sił wybranieckich, których liczebności nie znamy, poza nazwiskami rotmistrzów²;
- nazwisk wielu poruczników, faktycznych dowódców jednostek będących w służbie, gdyż z reguły rozliczenia podają nominalnych ich zwierzchników;

¹ Obecnie część tych materiałów można znaleźć w Internecie na portalu Szukaj w Archiwach pod hasłem: Archiwum Skarbu Koronnego (1388–1826).

² Nowe ustalenia względem wypraw pomiarowych z lat 1648–1652 zawdzięczamy D. Kupiszowi, *Wyprawy żołnierza łanowego w Koronie w czasach Jana Kazimierza*, Warszawa 2018, s. 47–65.

– zmian zachodzących w naczelnym ich dowództwie, tj. związanych ze śmiercią dotychczasowych dowódców bądź z likwidacją dowodzonych przez nich oddziałów;

– trudności związanych z ustaleniem faktycznej ich liczebności, która różniła się od podawanej w listach przypowiednich lub ordynansach regimentarzy³.

Strukturę, tj. skład sił koronnych, jak to już ustalił przed kilkudziesięciu lat Jan Wimmer, można zaprezentować zatem tylko na podstawie akt skarbowo-wojskowych, których brakuje historykom wojskowości dla pierwszej połowy XVII w.⁴ Akta te podają bowiem dane ilustrujące stan liczebny poszczególnych jednostek będących w służbie w kolejnych ćwierciach, począwszy od trzeciego kwartału 1647 r., tj. 1 czerwca tr.⁵ Stąd ściśle możemy ustalić stan sił kwarcianych w ostatnich miesiącach panowania Władysława IV aż do rozbicia ich w kampanii u Żółtych Wód i pod Korsuniem w 1648 r. Spisy te stanowiły podstawę do wypłaty żołdu na będące w służbie jednostki. Czy danym tym można zaufać i są rzetelne w kwestii liczebności tych oddziałów? Wimmer twierdził, że choć mogło dochodzić do nadużyć w postaci zawyżania danych osobowych przez poszczególnych dowódców, wymagało to jednak porozumienia z pisarzem polnym koronnym i jego aparatem, których zadaniem było kwartalne popisywanie wyżej wymienionych jednostek. Mogło to jednak mieć miejsce wobec chaosu panującego w okresie 1648–1652, a to ze względu na częste retablacje sił koronnych spowodowane klęskami i znacznymi stratami w kolejnych kampaniach na Ukrainie. Stałe zarówno uzupełnianie sił własnych (suplementowanie istniejących), jak i nowych zaciągów wiązało się z: klęskami kampanii wiosennej hetmana wielkiego koronnego Mikołaja Potockiego w 1648 r. oraz rozproszaniem sił wystawianych przez powiaty i województwa pod Piławcami we wrześniu 1648 r., stratami poniesionymi w kampanii zbarasko-zborowskiej 1649 r., olbrzymimi stratami poniesionymi pod Batohem w czerwcu 1652 r.

Stan skarbowości Rzeczypospolitej w schyłkowym okresie panowania Władysława IV przedstawiła w swojej pracy Anna Filipczak-Kocur.

³ Na te kwestie zwrócił także uwagę J. Wimmer we wstępie do swoich wypisów; tenże, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 5, 1960, bpag. (dalej: J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*).

⁴ Tamże.

⁵ Zob. AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), Akta Skarbowo-Wojskowe (dalej: ASW), 86, nr 39, Spisy rot i jednostek będących w służbie w okresie od 1 VI 1647 do 30 V 1648 r.

Ostatnia bowiem za życia Władysława IV komisja skarbowo-wojskowa, która odbyła się we Lwowie, wypłaciła wojsku 2 440 061 zł za 16 kwartałów służby aż do 31 V 1647 r. Natomiast za okres od 1 VI 1647 do 1 VI 1648 r. wojsko ukraińskie otrzymało kwotę 565 074 zł płaconą w kilku ratach, ale nie równoważyło to innych wydatków na cele wojenne. Po klęskach 1648 r. żołnierzom wypłacono żołd dopiero w 1650 r., a zaległości sięgały 1647 r.⁶ Nie ulega wątpliwości, że chaos związany ze stałym odnawianiem sił koronnych wiązał się ze zmianami na urzędzie pisarza polnego koronnego. W latach 1648–1652 widzimy bowiem na nim aż sześciu przedstawicieli sztabu hetmańskiego⁷: Aleksandra Dominika Kazanowskiego (zm. w lutym 1648 r.), Andrzeja Konięcpolskiego (zm. 23 III 1648 r.), Andrzeja Sierakowskiego rtm. JKMci (zm. 26 VII 1649 r. w Zbarażu), Adama Hieronima Sieniawskiego (zm. po kampanii zbaraskiej 25/26 I 1650 r.), Zygmunta Przyjemskiego gen. artylerii koronnej (zginął 3 VI 1652 r. pod Batohem), Jana Fryderyka Sapiechę (nominowany w grudniu 1653 r.)⁸.

Tak częste zmiany na tym urzędzie nie sprzyjały sprawnemu zarządzaniu strukturą armii, przeprowadzaniu stałych przeglądów wojska i sporządzaniu w miarę kompletnych rejestrów stanów osobowych poszczególnych jednostek będących w służbie. Tym bardziej że szlachta w instrukcjach przekazywanych swym przedstawicielom na sejmy walne zwracała uwagę, aby popisy jednostek przed wyprawą odbywały się tego samego dnia i nie były rozciągnięte w czasie, gdyż uniemożliwiałoby to przekazywanie sobie do popisów żołnierzy przez dowódców dla uzupełnienia braków w stanach dowodzonych przez nich oddziałów. Dotyczyło to przede wszystkim oberszterów zaciągu cudzoziemskiego. Do nich bardzo nieufnie podchodziła szlachta, oskarżając ich o malwersacje i oszukiwanie skarbu Rzeczypospolitej.

Podawane liczby odnoszące się do stanów jednostek w poszczególnych kwartałach ich służby należy oczywiście pomniejszać o tzw. ślepe poczty w jeździe zaciągu narodowego oraz tzw. ślepe porcje w oddziałach autoramentu cudzoziemskiego (rajtarii, dragonii i piechoty niemieckiej). Jan Wimmer określał je dla jazdy zaciągu narodowego na ok. 10% jako uposażenie rotmistrzów i kadry oficerskiej (porucznika i chorążego),

⁶ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2006.

⁷ Zob. *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, s. 96.

⁸ J. Wimmer podaje, że nominacja J.F. Sapiechy na pisarstwo polne koronne nastąpiła już w 1652 r.; zob. tenże, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, wyd. 2, Oświęcim 2013, s. 329.

a dla oddziałów zaciągu cudzoziemskiego znacznie wyżej, bo ponad 15% i więcej⁹. Sprawa faktycznej liczebności popisywanych jednostek, których archiwalia znajdujemy w Aktach Skarbowo-Wojskowych (ASW) w AGAD, wzbudza kontrowersje wśród badaczy wojskowości do chwili obecnej. Radosław Sikora uznał wręcz, że nie możemy na nich polegać, gdyż przykładowo w jeździe zaciągu narodowego nie uwzględniają czeladzi także pod nimi służącej, której ilość mogła stanowić nawet drugą połowę stanu tych jednostek. Autor powołał się także na znany komput wojska z 15 IX 1629 r., gdzie wyszczególniono faktyczne stany rot w stosunku do stanu etatowego. I tak chorągiew husarska hetmana polnego koronnego Stanisława Koniecpolskiego miała ich zaledwie 50, gdy etatowo winna mieć 232. Jednak istotne było to, że skarb płacił towarzystwu tej roty nie za stany stwierdzone w trakcie popisu, a za etatowe. Widać z tego przykładu olbrzymie różnice między rzeczywistym stanem rot będących w obozie a uchwalonych etatowo i przyjętych do służby¹⁰. Nie wydaje się jednak, aby skarb koronny tolerował taką sytuację, gdy zamiast 16 574 porcji i koni w obozie pozostawało zaledwie 5 tys. żołnierzy, a pobierali oni płacę według stanów etatowych, ślepe porcje sięgały zaś 75%¹¹. Nie wydaje się to możliwe w dłuższym okresie, gdyż sami dowódcy jednostek do kolejnego popisu starali się, aby nie zmniejszać swoich dochodów i suplementować swe kompanie do stanów zatwierdzonych przez sejm i hetmana. To, że istniały istotne różnice między stanami liczebności żołnierzy w jednostkach według listów przypowiednich a rzeczywistą ich ilością w trakcie działań widać, gdy porównujemy spisy wojska będącego w obozie. Przykładowo według popisu pod Sokalem 1 X 1652 r. w pięciu rotach husarii widzimy zaledwie 788 koni, podczas gdy ich liczebność według danych rozliczeniowych za czwarty kwartał wypłacanych ze skarbu wynosiła 900 koni. Jeszcze większe różnice dotyczyły jednostek zaciągu cudzoziemskiego, czego przykładem jest regiment piechoty niemieckiej księcia Bogusława Radziwiłła, który w czwartym kwartale zgodnie z rozliczeniem skarbowym winien mieć 1200 porcji, podczas gdy popis tej jednostki w Kamieńcu Podolskim wykazał zaledwie 459 porcji¹². Z prezentowanego materiału nie wynika, że rachunki znajdujące się w ASW w AGAD nie pozwalają

⁹ Tamże, s. 258–281.

¹⁰ Zob. ślepe roty w 1629 r. w: R. Sikora, *Husaria pod Wiedniem 1683*, Warszawa 2012, s. 81–82.

¹¹ A. Filipczak-Kocur, *Sejm zwyczajny z roku 1629*, Warszawa 1979, s. 78; za: R. Sikora, dz. cyt., s. 83–84.

¹² Zob. T. Ciesielski, M. Nagielski, *Komputy wojska koronnego w latach 1651–1653*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 40, 2003, s. 248–253.

nam rzetelnie, ale z pewną dozą krytycyzmu, przedstawić liczebności poszczególnych rot i regimentów będących w służbie. Bez nich jednak na podstawie źródeł narracyjnych (pamiętniki, diariusze, korespondencja) moglibyśmy jedynie szacunkowo ukazywać liczebność tak wojsk Rzeczypospolitej, jak poszczególnych jednostek różnych rodzajów broni. Stąd stoję na stanowisku, że najlepszym źródłem do badania struktury wojsk Rzeczypospolitej są rachunki skarbowo-wojskowe, mimo pewnych braków w nich występujących, tj. niekompletności rolli i rejestrów poszczególnych jednostek, które znajdujemy w dziale 85 Archiwum Skarbu Koronnego w AGAD¹³. Zachowane materiały w dziale 86 w ASK dotyczą okresu od trzeciego kwartału 1647 r. (tj. 1 czerwca) i ukazują płacę jednostek będących w służbie za cztery kwartały do 30 V 1648 r.¹⁴ Na tej podstawie możemy przedstawić siły wojsk kwarcianych, które brały udział w kampanii hetmana Mikołaja Potockiego, choć w ich skład wchodziły inne oddziały prywatne i wolontarskie¹⁵. Dla następnego okresu, tj. od 1 VI 1648 do 31 III 1650 r., akta skarbowo-wojskowe są już niekompletne, gdyż w służbie Rzeczypospolitej znajdowały się roty wystawiane przez ówczesną elitę władzy (Władysława Dominika Zasławskiego-Ostrogskiego, Jeremiego Wiśniowieckiego, Aleksandra Koniecpolskiego, Adama Hieronima Sieniawskiego i wielu innych) oraz jednostki wystawiane przez powiaty i województwa choćby na kampanię piławiecką 1648 r., a następnie w ramach pospolitego ruszenia na kampanię zbarasko-zborowską¹⁶. Część jednostek finansowanych wcześniej przez województwa i osoby prywatne weszła do etatu wojsk kwarcianych w 1649 i 1650 r., i były one finansowane przez skarb koronny. Dotyczy to przykładowo trzech rot kozackich (pancernych) Władysława Dominika

¹³ W dziale tym znajdujemy nieliczne rejestry popisowe jednostek, m.in. z lat 1651–1652, głównie pod numerami 58, 71–73 oraz 75.

¹⁴ Zob. AGAD, ASK, ASW 86, nr 39. Dział ten był pomocnym dla nowego przedstawienia liczby wojska uczestniczącego w walkach z powstańcami kozackimi pod Konstantynowem oraz pod Piławcami; zob. M. Rogowicz, *Bitwa pod Konstantynowem 26–28 lipca 1648 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 18 (69), 2017, nr 2 (260), s. 11–44; tenże, *Skład sił polskich pod Piławcami*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 20 (71), 2019, nr 1 (267), s. 51.

¹⁵ Zob. W. Biernacki, *Żółte Wody-Korsuń 1648*, Warszawa 2004. W tym przypadku autor oparł się na wyliczeniach J. Wimmera, który zestawiał siły koronne przed kampanią hetmanów 1648 r.; J. Wimmer, *Wojsko polskie...*, s. 40–41.

¹⁶ Tylko dzięki wykorzystaniu innych źródeł archiwalnych i narracyjnych z epoki (diariusze, pamiętniki, komputy wojsk etc.) M. Rogowiczowi udało się przedstawić w miarę kompletny obraz sił polskich idących pod Piławce, uzupełniając w ten sposób zestawienia J. Wimmera; M. Rogowicz, *Skład sił polskich pod Piławcami...*, s. 45–47; J. Wimmer, *Wojsko polskie...*, s. 47–54.

Zasławskiego-Ostrogskiego pod komendą Krzysztofa Koryckiego chorążego nowogrodzkiego, Stanisława Górskiego podczaszego kijowskiego i Jana Kondrackiego¹⁷, czterech Aleksandra Koniecpolskiego chorążego koronnego pod dowództwem Jana Strzyżowskiego, Mikołaja Wrzeszcza, Daniela Czaplickiego oraz Marcina Oleśnickiego, Adama Hieronima Sieniawskiego starosty lwowskiego pod komendą Kaliskiego i Pawłowskiego (od trzeciej ćwierci 1649 r.) czy rot Jeremiego Wiśniowieckiego, które weszły do sił etatowych w 1648 (rota kozacka pod Stanisławem Poniatowskim) i w 1649 r. (rota Andrzeja Bestkowskiego)¹⁸.

Akta skarbowo-wojskowe dotyczące okresu 1648–1652, tj. do uchwalenia odrębnych komputów wojska tak koronnego, jak litewskiego, zawierają się w teczkach pod nr. 37–42. I takteczka o numerze 37 zawiera rachunki wojskowe z chorągwiami „tak tymi, które są przez pp. komisarzy we Lwowie zaciągnięni jako i tymi co po elekcyjej nowo są przyczynieni w 1648 r.” Tu m.in. znajdujemy rozliczenia z chorągwią JKMc, pod którą było 200 koni¹⁹, oraz regimentem piechoty złożonym z czterech kompanii Bogusława Radziwiłła²⁰. Na kolejnych kartach zawarto rozliczenia z jednostkami elektora Fryderyka Wilhelma, tj. regimentem pieszym Krzysztofa Houwaldta (1500 porcji), który rozliczono dopiero w czerwcu 1649 r., oraz rajtarią Achacego Brandta (100 koni), którą rozliczono za służbę od 13 maja do listopada 1649 r.²¹ W następnej teczce, o numerze 38, znajdujemy płace jednostek wojskowych za trzy ćwierci 1650 r., tj. od 1 kwietnia do 31 grudnia tr., sporządzone przez pisarza skarbu koronnego Jana Komoroskiego dla oddziałów obu zaciągów: narodowego i cudzoziemskiego wraz z jurgieltami hetmanów i innych urzędników sztabu hetmańskiego. Z zestawienia dowiadujemy się, w jakiej wysokości wypłacano jurgiilty hetmanom i jego urzędnikom. Skarb wypłacił bowiem: hetmanowi polnemu koronnemu Marcinowi Kalinowskiemu – 800 złp, strażnikowi koronnemu Aleksandrowi Zamoy-skiemu – 1400 złp, strażnikowi wojskowemu Mariuszowi Jaskólskiemu –

¹⁷ Nie były to wszystkie nadworne siły D.W. Zasławskiego-Ostrogskiego, które później weszły do komputu koronnego; zob. skargi na te oddziały grabiące dobra w województwach ukraińskich w tym okresie: I. Gavryliuk, *Żołnierz swawolny w XVII wieku (na przykładzie nadwornych wojsk księcia Władysława Dominika Zasławskiego w ciągu pierwszych lat powstania Bohdana Chmielnickiego)*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 3, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J. Sowa, Oświęcim 2014, s. 113–132.

¹⁸ Zob. J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, bpag.

¹⁹ Towarzystwo chorągiewne rozliczono w Krakowie 1 II 1649 r.; AGAD, ASK, ASW 86, nr 37, s. 33.

²⁰ W Warszawie 22 V 1649 r. wypłacono zold tej jednostce liczącej 600 porcji; tamże.

²¹ Rajtarię A. Brandta rozliczono 12 XI 1649 r., płacąc jej za konia tak jak w husarii – 41 złp; tamże, s. 44–47.

960 złp, pisarzowi polnemu koronnemu i gen. artylerii koronnej Zygmuntwi Przyjemskiemu – 1140 złp, oboźnemu wojskowemu Mikołajowi Bieganowskiemu – 800 złp, na urząd kapitaństwa Piotrowi Komorowskiemu – 800 złp²².

W księdze nr 39 działu 86 w AGAD znajdujemy rozliczenia z wojskiem prowadzone na komisji lubelskiej, w której omawiano rachunki z oddziałami będącymi w służbie do 13 IV 1650 r.²³ Nie sfinalizowano rozliczenia z jednostkami zaciągu cudzoziemskiego z powodu braku środków, a komisja zakończyła prace nad ustaleniem zaległości płatniczych dla nich w Warszawie 2 V 1650 r. Z rachunków wynika, że komisja zajęła się dystrybutą środków dla oddziałów, począwszy od 1 VI 1647 r., a objęła różne zaciągi prowadzone w latach 1648–1649. Komisja dysponowała środkami w wysokości 4 025 509 złp 29 gr 5 szelągów. Chodzi bowiem o następujące siły:

– wojsko rozgromione w kampanii wiosennej hetmana wielkiego koronnego Mikołaja Potockiego²⁴; tu znajdujemy rozliczenia z husarią śp. Władysława IV oraz rotą husarską królewicza Jana Kazimierza, następnie Jego królewską za cztery ćwierci do 31 V 1648 r., a także z jednostkami dragonскими Henryka Denhoffa, Mikołaja Bieganowskiego chorążego lwowskiego, śp. Andrzeja Koniecpolskiego kpt. JKMci, dragonami będącymi przy wojsku zaporoskim oraz prezydium Kudaku. Żołnierzom kudackim będącym pod komendą gubernatora „Portu Dnieprowego” Krzysztofa Grodzickiego wypłacono za sześć przesłużonych ćwierci, tj. od 1 VI 1647 do 31 XI 1648 r. na 400 koni – 79 200 zł i oddzielnie za 50 dragonów – 9300 zł²⁵. W sumie wojsku korsuńskiemu wypłacono 650 674 złp 15 gr;

– oddziały zaciągu lwowskiego i zamojskiego służące od 1 X 1648 r.²⁶;

²² AGAD, ASK, ASW 86, nr 38, s. 44–45. Pełny skład osobowy sztabu hetmańskiego dla drugiej połowy XVII w. podaje J. Wimmer, *Wojsko polskie...*, s. 329–334.

²³ Zob. Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Steinwehr, t. 3, Likwidacja wojsk Rz[eczy]p[ospol]l[i]tej na komisji lubelskiej, 1650 r., s. 822–825; por. J. Wimmer, *Wojsko polskie...*, s. 71.

²⁴ Dokonano wypłat za okres od 1 VI 1647 do 31 V 1648 r. za cztery ćwierci służby w kwocie 650 674 złp 15 gr. Trudno się zatem dziwić, że morale nieopłaconego wojska idącego w głąb Ukrainy nie było wysokie, co pokazała cała kampania wiosenna hetmana wielkiego koronnego Mikołaja Potockiego; J. Wimmer, *Wojsko polskie...*, s. 1–18.

²⁵ Tamże, s. 5–6, 11–12. Niewielu jednak z nich odebrało swe zasługi wobec wymordowania większości załogi wbrew kapitulacji; zob. podpisane warunki kapitulacji z płk. Maksymem Nesterenką 1 X 1648 r. załogi kudackiej; *Dokumenty ob. oswoboditelnoy wojnie ukraińskiego naroda 1648–1654*, Kiew 1965, nr 54, 55, s. 153–156.

²⁶ W sumie wypłacono jeździe husarskiej, kozackiej, dragonii i piechocie polsko-węgierskiej kwotę 328 833 złp; AGAD, ASK, ASW, 86, nr 39, s. 18–21.

– wojsko kwarciane zaciągane na podstawie uchwał sejmu koronacyjnego 1649 r., płacone według dwóch komputów, tj. wojska kwarcianego i suplementowanego²⁷;

– jednostki pochodzące z zaciągu kamienieckiego, „jako i tym co przy Królu JMci pod Zborowem byli²⁸ na terażniejszej komisji” rozliczone²⁹ – poczty panięce, tj. chorągwie magnackie, które zostały wciągnięte do komputu, a wcześniej były to prywatne zaciągi elity południowo-wschodnich województw Rzeczypospolitej.

Materiały dotyczące płacy właśnie tym pocztom wydał w „Przeglądzie Historyczno-Wojskowym” płk Adam Sawczyński w 1936 r. Słusznie zwrócił uwagę, że materiały te mają unikalne znaczenie dla poznania składu wojsk koronnych za lata 1649–1650, ale ukazują także, jak prezentowały się w tym czasie siły nadworne elity dygnitarskiej i urzędniczej biorące udział tak w kampanii zbaraskiej, jak zborowskiej. Tym bardziej że materiałów do ukazania sił nadwornych polsko-litewskiej magnaterii w tym czasie mamy bardzo mało. Ze względu na trudności finansowe wobec utraty dóbr zajętych przez powstańców kozackich Chmielnickiego obserwujemy stałe zmniejszanie się ich możliwości finansowych utrzymywania dużych sił własnych. W grudniu 1648 r. po zakończeniu walk pod Zamościem pułk Jeremiego Wiśniowieckiego wojewody ruskiego liczył ok. 1500 koni i porcji (w jego skład wchodziło 10 rot jazdy, kompania dragonii i piechoty oraz rota Tatarów)³⁰. W spisie pocztów panięcych, z których część weszła do sił państwowych, widzimy: 2 rotę usarskie samego księcia (198 koni) i stolnika braclawskiego Jana Baranowskiego, tegoż rota kozacka, Andrzeja Bestkowskiego kozacka, Stanisława Poniatowskiego kozacka, dwie rotę tatarskie pod komendą Krzysztofa Stapkowskiego i Mikołajewskiego, kompania dragonii Hieronima Bostyki oraz kompania piechoty polsko-węgierskiej pod dowództwem Rzekzkowskiego. W sumie siły podległe Wiśniowieckiemu, które

²⁷ Tamże, s. 22–32. Tu znajdujemy m.in. rozliczenia z husarią Jana Kazimierza Wazy za pięć ćwierci od 1 I 1649 do 31 III 1650 r.; tamże, s. 22r–v.

²⁸ Tu pomocą dla ich identyfikacji jest komput ludzi pod Zborowem w 1649 r.; zob. *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu „Ogniem i Mieczem” (1648–1651)*, oprac., wstęp i przyp. M. Nagielski, Warszawa 1999, s. 327–330.

²⁹ AGAD, ASK, ASW 86, nr 39, s. 34–36. Tu znajdujemy m.in. rozliczenia z rotą kozacką Jerzego Niemiryca podkomorzego kijowskiego przy królu będącej pod Zborowem za dwie ćwierci od 1 IV 1649 do 31 IX tr. na koni 103; tamże, s. 35.

³⁰ Zob. Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, rkps 398, Rozporządzenie wojska koronnego przez j.oś. księcia JM. Wiśniowieckiego wojewody ruskiego we Lwowie 1 octobris zaciągnięte a teraz na stanowiska rozłożone 14 decembris 1648 roku, s. 74–75.

znalazły się w kompacie wojsk koronnych, liczyły około 1300 koni i porcji, co dla wojewody ruskiego było istotnym wydatkiem wobec utraty dochodów z dóbr zajętych na Zadnieprzu przez powstańców kozackich³¹.

W sumie skarb koronny wypłacił na komisji lwowskiej pocztom panięcym i wolontarskim 586 773 złp, a także na donatywy (w tym na okup więźniów korsuńskich), „aby do związków szkodliwej konfederacji nie przyszło” dodatkowo 230 680 złp. Do wydatków wliczono także kwotę przeznaczoną na upominki tatarskie w wysokości 737 011 złp 4 gr³². W sumie na wymienione oddziały wypłacono na komisji lwowskiej 4 477 422 złp 4 gr, co przekraczało znacznie wpływy, którymi dysponowali komisarze!³³ Nie oznaczało to, że pretensje wojska zostały zaspokojone, gdyż niektórych jednostek Jeremiego Wiśniowieckiego i Aleksandra Koniecpolskiego nie wpisano do komputu i wojsk suplementowych, choć uczestniczyły w kampanii zbarskiej³⁴.

W kolejnych księgach działu 86, tj. teczkach o numerach 40, 41 i 42, mamy rachunki skarbowe oddziałów będących w służbie tak zaciągu narodowego, jak cudzoziemskiego za lata 1650–1653. Teczka nr 40 zawiera płacę wojskową za cztery ćwierci 1651 r. jednostkom będącym wówczas w służbie³⁵, a nr 41 za lata następne³⁶. Natomiast teuczka nr 42 dotyczy zapłaty wojsku JKMcI przeprowadzonej na komisji lwowskiej dla jednostek starego i nowego zaciągu 16 VI 1653 r. według konstytucji sejmu nadzwyczajnego w Brześciu Litewskim złożonej. Co istotne, właśnie wówczas dokonano wypłat dla jednostek, którym zalegał skarb koronny i je prezentował na sejmie rozerwanym (pierwszy sejm w 1652 r.), drugą zaś część zobowiązań na sejmie skróconym warszawskim (drugi sejm w 1652 r.) oraz brzeskim (rozpoczynającym obrady 24 III 1653 r.) likwidował. Na powołanej konstytucją tegoż sejmu komisji lwowskiej wypłacano zaległości różnym jednostkom za lata 1650–1652. Za trzy ćwierci począwszy od 1 IV 1650 r. wypłacono 1 256 341 złp 25 gr³⁷.

³¹ *Płaca pocztom panięcym w r. 1650*, wyd. A. Sawczyński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 9, 1936, nr 1, s. 121–122.

³² AGAD, ASK, ASW 86, nr 39, s. 44–46.

³³ Percepta oddana do skarbu koronnego na opłacenie wojska wynosiła bowiem 4 025 509 złp 29 gr 5 szelągów; tamże, s. 4.

³⁴ E. Janas, *Armia koronna Rzeczypospolitej w sporach i rozgrywkach politycznych pierwszych lat wojny na Ukrainie (1648–1649)*, „Res Historica” 38, 2014, s. 88–89.

³⁵ Znajdujemy tamże rozliczenia z jednostkami zaciągu cudzoziemskiego, w tym gwardii pieszej JKMcI pod komendą Fromholda von Ludinghausen Wolffa; zob. AGAD, ASK, ASW 86, nr 40, s. 103.

³⁶ Zob. przykładowo rozliczenie dot. regimentu rajtarii JKMcI pod komendą Henryka von Wallenrotha do drugiej ćwierci 1655 r.; tamże, nr 41, s. 125.

³⁷ Tamże, nr 42, s. 18–24.

Z kolei za przesłużone cztery kwartały 1651 r. wypłacono 4 587 258 złp 9 szelągów³⁸. Zapłata wojsku za cztery ćwierci 1652 r. wyniosła 3 594 692 złp 15 gr 1 szeląg³⁹. W związku z zaległościami, jakie miały miejsce w przypadku wielu jednostek za lata 1650–1652 nie wszystkie oddziały otrzymały żołd za przesłużone ćwierci 1653 r. Za tenże rok wypłacił skarb koronny zaledwie 1 948 776 złp 6 gr 2 szelagi⁴⁰.

Do prezentacji struktury, organizacji i składu społeczno-narodowego kadry oficerskiej i podoficerskiej armii koronnej nieodzowne są rachunki skarbowo-wojskowe znajdujące się w dziale 86, należy je jednak weryfikować z odbytymi popisami kwartalnymi znajdującymi się w dziale 85, choć wiemy, że brak tamże popisów, tj. rolli oddziałów zaciągu cudzoziemskiego, których większość znajdowała się w dziale 77 w AGAD. Są to jednak materiały, które umożliwiają częściowe odtworzenie kadry oficerskiej regimentów zaciągu cudzoziemskiego. W rachunkach znajdujemy bowiem wzmianki dotyczące odbioru części wynagrodzeń na te jednostki lub wzmianki o delegowaniu kadry do zadań ekstraordynaryjnych, np. konwojowania pieniędzy, więźniów lub zadań o charakterze logistycznym (transport dział, prochu, kul i innej aparatury wojennej). Przykładowo przywołam przykład rozliczenia skarbowego z regimentem pieszym Pawła (Jana Pawła) Cellariego⁴¹ od 1 X 1652 do 1 V 1655 r.⁴² Został on zaciągnięty po pogromie batohskim i służbę przypowiedziano mu od 1 X 1652 r., co poświadczają także materiały Jana Wimmera⁴³. Z powodu braku rolli popisowych tego regimentu tylko na podstawie tychże rachunków możemy w przybliżeniu podać skład kadry dowódczej tej jednostki. W rozliczeniach skarbowych występują bowiem ppłk Franciszek del Pace, mjr Jakub Wolszar i wielu innych podoficerów tej jednostki.

Innym przykładem jest rozliczenie skarbowe regimentu gwardii pieszej JKMci pod komendą Fromholda von Ludinghausen Wolffa⁴⁴ za lata

³⁸ Tamże, s. 27–42.

³⁹ Tamże, s. 42–62. W tym traktamenta wojskowe wyniosły 8700 złp.

⁴⁰ Tamże, s. 63–77. W sumie na komisji lwowskiej w 1653 r. wypłacono wojsku, wliczając dwie ćwierci darowne, olbrzymią kwotę – 12 599 908 złp 10 gr 6,5 szeląga. Wydano 100% środków posiadanych przez komisarzy, podanych w percepcie.

⁴¹ Zob. przebieg jego kariery wojskowej w: M. Wagner, *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 2, Oświęcim 2014, s. 46–47.

⁴² Zob. AGAD, ASK, ASW 86, nr 52, s. 505–506.

⁴³ J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, bpag.

⁴⁴ Zob. jego biogram w: M. Nagielski, *Inflantczyk generałem artylerii koronnej – Fromhold von Ludinghausen Wolff w służbie trzech polskich Wazów*, w: *Studia artyleryjskie*, t. 4, red. M. Giętkowski, A. Smoliński, Toruń 2012, s. 85–131.

1649–1652⁴⁵. Popisu tej jednostki nie mamy, choć rolle sztabowe spisał z nieistniejącego już działu 77 Tadeusz Nowak za okres od 1 IV do 31 VI 1655 r., wynotowując jednak jedynie kadrę oficerską⁴⁶. W rozliczeniu skarbowym za tenże okres poza liczbą porcji, stawkami żołądu i płatnikami, z których na pierwszym miejscu należy wymienić województwa pruskie, nie odnajdujemy innych informacji o kadrze i zleceniach eks-traordynaryjnych dla tej jednostki⁴⁷. Jedynie w wyliczeniach za rok 1650 wymieniono dwa nazwiska – doktora Erbeniusza oraz kpt. Jana Ratiekiego⁴⁸. Cennym uzupełnieniem do kwestii kosztów utrzymania tego regimentu, które władca zrzucił m.in. na magistrat miasta Warszawy, są dokumenty papierowe z AGAD. Z racji stacjonowania kompanii tej jednostki w murach stolicy miasto często ponosiło dodatkowe koszty związane z utrzymaniem żołnierzy królewskich. Przytoczmy ten dokument, wskazujący, że miasta królewskie partycypowały także w kosztach utrzymania tego typu jednostek z komputu koronnego.

Oznajmujemy niniejszym listem Naszym wszystkim wobec i każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy, mianowicie Urzędem wszystkim Miasta Starej i Nowej Warszawy, iż z wyraźnej wolej Naszej, nastąpiła deklaracja aby Miasto Stara i Nowa Warszawa i ze wszystkimi circum circa okolicznymi gruntami, na przedmieściach i jakimkolwiek nazwiskiem mianowanych gruntach, będącymi, także rolami około Miasta i ku Ujazdowu leżącymi, summę 6000 złotych względem chleba, gwardiej naszej pieszej, pułku urodzonego Fromholda z Ludin[g]hausen Wolffa, starosty dyneburskiego, obersztera naszego pod ten czas ekspedycyjej wojska naszego, które przeciw nieprzyjaciołom zaciągnąć rozkazaliśmy, jako najprędzej bydyż może wydali i realiter do rąk tegoż pułkownika naszego odłożyli, którą takową składkę, proportionaliter przez urząd Starego Miasta, na każdego, domów, domków i kamienic, także ról possesora postanowioną, aby wszyscy nomine excepto, tak w Starej jako i Nowej Warszawie, więc i na przedmieściach, okolicznych gruntów czyichkolwiek, tak duchownych jako i świeckich, kapitulnych, szpitalnych, którzy tylko domy, domki i kamienice mają, role trzymają, żadnymi służby naszej nie zasłaniając się wolnościami ani panów swoich protekcjami, płacili i oddawali,

⁴⁵ Zob. dane dot. tego regimentu w: M. Nagielski, *Liczebność i organizacja gwardii przybocznej i komputowej za ostatniego Wazy (1648–1668)*, Warszawa 1989, s. 14–23.

⁴⁶ AGAD, ASK, ASW 85; tamże, 77, nr 7, Rolla monstrowa gwardiej JKMcI regimentu jmp. Fromholda z Ludinkhauzu Wolfa a 1 aprilis usque ad ultimam juny Anno 1655 (F. Wolff – 12 porcji, ppłk M.K. Giza – 1 porcja, mjr J. Butler – 1 porcja oraz kwaterymistrz G. Korff – 1 porcja).

⁴⁷ AGAD, ASK, ASW 86, nr 39, s. 53; tamże, nr 41, s. 131.

⁴⁸ Tamże, nr 38, s. 48. Tylko na podstawie innych źródeł możemy podać skład kadry oficerskiej tej jednostki; M. Nagielski, *Liczebność i organizacja gwardii...*, s. 42–43.

rozkazujemy. A któryby z pomienionych Obywatelów Warszawy Starej i Nowej na czyichkolwiek gruntach mieszkający, domy albo kamienice, lubo też domki albo role mający, tego coby nań włożono płacić nie chciał, takowy każdy od instygatora urzędu marszałkowskiego zapozwany na pierwszym zawitym terminie z winami w prawie opisanymi nie odwłocznie procesem skarbowym zapłacić powinien będzie. Dan w Warszawie 27 february 1651. Jan Kazimierz⁴⁹.

Natomiast dział 85 zawiera niemal kompletne rejestry rot zaciągu narodowego, tj. chorągwi husarskich, kozackich i lekkich. Jest to materiał nieodzowny do badania składu społecznego osób służących w tego typu jednostkach. Pozwala także na określenie organizacji rot pod względem liczebności pocztów, ślepych porcji, na które składały się poczty rotmistrza, porucznika oraz towarzystwa chorągiewnego, którego przedstawiciele służyli w tych rotach. Rejestry chorągiewne mogą także służyć w określeniu statusu zawodowego żołnierza oraz awansu towarzyszy do kadry oficerskiej, ilustrując lata ich służby. W tym wypadku prześledzenie poszczególnych rejestrów chorągiewnych umożliwi poznanie nie tylko statusu żołnierzy, ale także ich pozycji w hierarchii towarzystwa z racji miejsca zajmowanego w rejestrze⁵⁰. Przykładowo popis chorągwi husarskiej JKMcI pod oboźnym koronnym Stefanem Czarnieckim wykazał, że pod tą rotą służyło poza kapelanem, muzykantami, cyrulikiem i dobozem 57 towarzyszy, z czego aż 22 wystawiało czterokonne poczty, 30 – trzykonne, a tylko 5 – dwukonne. Ze znanych wojskowych służących w tej jednostce warto wymienić Jana Kaskiego cześnika podolskiego oraz sędziego wojskowego czy Tymienieckiego miecznika wieluńskiego. Służyły w niej całe rodziny, jak choćby bracia Domaniewscy, Gołuchowscy czy Strzałkowscy. Oczywiście dokładna identyfikacja służącego towarzystwa nie jest łatwa, ponieważ mamy jedynie nazwiska bez imion, co utrudnia ich identyfikację także w istniejących herbarzach i innych materiałach genealogiczno-heraldycznych⁵¹. Jeszcze większe problemy sprawia identyfikacja w rotach kozackich i lekkich tatarsko-wołoskich, gdzie znajdujemy Wołochów, Mołdawian, Tatarów, Polaków, Litwinów, Rusinów, a nawet Turków. Są zatem te materiały

⁴⁹ AGAD, dok. papierowe nr 1029, Ordynans Jana Kazimierza do Magistratu m. Starej i Nowej Warszawy, Warszawa, 27 II 1651 r.

⁵⁰ Na badania te zwrócił uwagę M. Wagner, *Chorągiew husarska Stanisława i Michała Warszzyckich w latach 1676–1697*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, red. Z. Hundert, T. Mleczek, Warszawa 2020, s. 171–173.

⁵¹ Zob. rejestry roty JKMcI pod oboźnym S. Czarnieckim za dwie ćwierci – lipcową i październikową – 1653 r.; AGAD, ASK, ASW 85, nr 69, s. 229–232.

podstawowym źródłem do określenia składu narodowego szczególnie w rotach tatarsko-wołoskich⁵².

W dziale 86 znajdujemy rachunki wszystkich niemal jednostek znajdujących się w służbie wojsk koronnych za okres 1649–1652, w tym zaciąganych po klęsce batohskiej w czerwcu 1652 r. Poza bowiem odtwarzanymi oddziałami zaciągnięto w ostatnich dwóch kwartałach tr. 4 rot arkabuzerskie, 21 kozackich, 4 wołoskie, 1 tatarską, 2 regimenty rajtarii, 5 dragonii, 7 piechoty niemieckiej oraz 16 rot piechoty polsko-węgierskiej. Uderza w tych rozliczeniach mała liczba husarii (900 koni), ale była ona trudna do odtworzenia z racji wysokich kosztów wystawienia. Mogli to zrobić jedynie magnaci, a nie zawodowi oficerowie, niemający takich możliwości finansowych⁵³. W sumie według rachunków skarbowo-wojskowych armia koronna miała liczyć 37 388 porcji i koni⁵⁴. Przykładem niech będą szczegółowe rozliczenia z nowo zwerbowanym regimentem dragońskim Fryderyka Molla, któremu służbę przypowiadziano od czwartego kwartału 1652 r. na 560 porcji. Z rozliczeń z tą jednostką wynika, że była ona opłacana w tym kwartale przez podatników ziemi czerskiej i rawskiej. Z kolei w pierwszym kwartale 1653 r. rozłożono płatności w ten sposób, że 200 porcji opłacono w ziemi rawskiej, a pozostałe 360 pokrył skarb koronny⁵⁵. Przy prezentacji stanu wojsk koronnych należy także wziąć pod uwagę dział VI Archiwum Skarbu Koronnego, zawierający asygnacje oficerów i deputatów poszczególnych jednostek odbierających żołd na komisjach we Lwowie i Warszawie, kwitując skarb z otrzymanych środków. Są to nieocenione materiały do częściowej prezentacji kadry wielu jednostek zaciągu cudzoziemskiego wobec braku rejestrów i roll popisowych w dziale 85. Nie sposób zatem przecenić znaczenia akt skarbowo-wojskowych do badań nad strukturą i organizacją wojsk koronnych tego okresu. Dziwi jednak ich

⁵² O trudnościach w identyfikacji towarzystwa służącego w chorągwiach lekkich zob. M. Nagielski, *Chorągiew nadworna tatarska JKMci pod komendą Bohdana Kińskiego*, w: *Świat historyka. Studia ofiarowane prof. Janowi Tyszkiewiczowi*, red. M. Nagielski, G. Rostkowski, Pułtusk 2016, s. 255–267.

⁵³ W czwartym kwartale 1652 r. mamy zaledwie 5 rot husarii: JKMci, Stanisława Potockiego wojewody podolskiego, Stanisława Lanckorońskiego wojewody ruskiego, margrabiego Władysława Myszkowskiego wojewody sandomierskiego oraz Jana Zamoy-skiego starosty kałuskiego; zob. J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, bpag.

⁵⁴ Tenże, *Wojsko polskie...*, s. 78. W rzeczywistości etat ten osiągnięto dopiero późną jesienią 1652 r., a do projektowanego uchwałą sejmową (50 tys. wojska) nie zbliżono się.

⁵⁵ Zob. rozliczenia skarbowe z regimentem dragońskim płk. F. Molla z lat 1652–1655; AGAD, ASK, ASW 86, nr 52, s. 512–514; por. z danymi dot. tej jednostki, stanowiącej od 1652 r. gwardię dragońską w kompucie wojsk koronnych, w: M. Nagielski, *Liczebność i organizacja gwardii...*, s. 39–41.

niewykorzystywanie w wielu pracach popularnonaukowych prezentujących batalie tego okresu, jak choćby działania roku 1648 czy kampanię zbarasko-zborowską w 1649 r.⁵⁶

Nie oznacza to, że do prezentacji struktury wojska czy składu społeczno-narodowego nie znajdziemy materiałów w innych działach AGAD. Nieodzowne w tej materii są akta ASK, tj. rachunki sejmowe, nadworne, księgi Metryki Koronnej (zawierające akta nobilitacji i indygenatów), sigillaty (mieszczące listy przypowiednie na wystawiane oddziały). Ograniczyłem się jednak do ukazania wartości akt skarbowo-wojskowych w dziale 86, które w głównej mierze posłużyły Janowi Wimmerowi do opracowania materiałów do organizacji i liczebności sił koronnych w latach 1648–1655, które do chwili obecnej służą historykom przy odtwarzaniu składu sił zbrojnych koronnych w poszczególnych kampaniach tego okresu.

Z innych działów ASK na uwagę zasługuje wzmiankowany już dział VI, zawierający asygnacje rejestrujące pobierane kwoty na poszczególne jednostki przez służących w nich oficerów, podoficerów oraz deputatów. Pozwala to, choć w ograniczonym zakresie, zidentyfikować część kadry dowódczej regimentów zaciągu cudzoziemskiego oraz deputatów jednostek zaciągu narodowego (husarii, rot kozackich i lekkich), najczęściej pojawiających się na komisjach wojskowo-skarbowych i cieszących się prestiżem i zaufaniem wśród współtowarzyszy tych jednostek. Zwrócić jednak należy uwagę, że często w imieniu wymienionych jednostek żołd pobierali inni oficerowie, którzy nie wchodzili w ich skład personalny. Oczywiście najwięcej pokwitowań odebranych zaliczek na poczet żołdu pochodzi z kolejnych komisji wojskowych z lat 1658–1667, a jedynie w księdze czwartej za lata 1600–1607 oraz 1650–1657 znajdujemy pojedyncze asygnacje na jednostki w kompucie koronnym. Co istotne, dla okresu późniejszego brak nazwisk wielu oficerów w materiałach biograficznych wydanych przez Marka Wagnera⁵⁷ oraz w wypisach i pracach Jana Wimmera. Oznacza to, że do chwili obecnej nie jesteśmy w stanie przedstawić pełnej kadry oficerskiej jednostek obu zaciągów, tak narodowego, jak cudzoziemskiego.

W materiałach dotyczących rozliczeń z poszczególnymi jednostkami z początku panowania Jana Kazimierza Wazy spotykamy pokwitowania

⁵⁶ Zob. D. Andrzejczak, *Kampania zbaraska 1649 roku*, Toruń 2012; W. Biernacki, dz. cyt.; W.J. Długolecki, *Batoń 1652*, Warszawa 1995; K. Śledziński, *Zbaraż 1649*, Warszawa 2005.

⁵⁷ Spisy oficerów wojsk polskich stanowią jednak podstawowe źródło informacji o kadry oficerskiej od stopnia pułkownika i rotmistrza w obu zaciągach, tak narodowym, jak cudzoziemskim; zob. M. Wagner, *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1–3, Oświęcim 2013–2018.

oficerów z odbioru ze skarbu koronnego należnego żołdu na ich jednostki. Przykładowo w styczniu 1651 r. wypłacono dużym regimentom pieszym liczącym 1600 porcji Bogusława Radziwiłła oraz JKMcI pod komendą Fromholda von Ludinghausen Wolffa za pierwszy kwartał służby w 1651 r. – 57 600 złp⁵⁸. Z kolei Teodor Jan Majdel płk i starosta ryski na 600 rajtarów za przesłużoną jedną ćwierć 1651 r. otrzymał 25 III tr. 40 500 zł⁵⁹. Z prezentowanych asygnacji możemy wnioskować, iż skarb zalegał z płatnościami nawet rok i więcej, konieczność utrzymania regimentów spadała zatem na ich dowódcach i faktycznie społeczeństwo Rzeczypospolitej. Przykładowo tenże Teodor Jan Majdel otrzymał ze skarbu koronnego na swą rotę rajtarską za trzy ćwierci od 1 IV do 31 XII 1650 r. na koni 1329 kwotę w wysokości 54 489 złp dopiero 20 I 1652 r.⁶⁰ Z pokwitowań dowiadujemy się także, gdzie takie wypłaty miały miejsce i nie zawsze komisarze dokonywali ich na komisjach, czasem w trakcie kampanii lub w obozach wojskowych, jak to miało miejsce w przypadku wypłat dla szwadronów rajtarskich Salomona Osten-Sackena czy Teodora Leszkwanta (Lessgewanga) w obozie pod Sokalem w Żabcu 29 X 1652 r., w trakcie popisów nowo zwerbowanych oddziałów po klęsce batohskiej⁶¹. Materiał asygnacyjny jest weryfikowany przez rachunki skarbowo-wojskowe poszczególnych jednostek w dziale 86, gdzie znajdujemy rozliczenia poszczególnych jednostek wraz z pobieranymi zaliczkami na poczet służby przez kadrę oficerską, podoficerską i ich deputatów⁶².

Jak szczegółowe są to materiały, świadczy rozliczenie z rajtarami starosty kokenhauskiego Mikołaja Korffa, który w 1649 r. przez pierwsze trzy kwartały miał w wojsku koronnym stukonną rotę rajtarską, a w trzecim kwartale 1650 r. zaciągnął regiment rajtarii funkcjonujący do końca 1651 r. (600 koni)⁶³. Z rachunków jednak wynika, że od 1 marca,

⁵⁸ Kwitował z odbioru tej kwoty skarb koronny oficer Bogusława Radziwiłła – Johann Berck, starosta rajgrodzki, w Warszawie, 5 i 9 I 1651 r.; AGAD, ASK V, nr 8, s. 7, 10, 18. Tenże już jako dowódca własnego regimentu pieszego w kompacie koronnym liczącego 1200 porcji odebrał ze skarbu za zaczęłą ćwierć służby 1 X 1652 r. 43 200 złp; tamże, s. 33.

⁵⁹ Tamże, s. 11.

⁶⁰ Tamże, s. 106. Potwierdzają te dane wypisy J. Wimmera, który szwadron rajtarii T.J. Majdla w tymże okresie określa na 443 konie, zwiększony do 600 koni w 1651 r. na kampanię berestecką; J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, bpag.

⁶¹ AGAD, ASK V, nr 8, s. 92, 97.

⁶² Zob. przykładowo rozliczenia z regimentem pieszym Bogusława Radziwiłła za lata 1649–1651; AGAD, ASK, ASW 86, nr 38, s. 47; tamże, nr 39, s. 51–54; tamże, nr 40, s. 95; tamże, nr 41, s. 129; tamże, nr 42, s. 23–24, 34.

⁶³ J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, bpag.

gdy jednostka ta nie weszła jeszcze w skład komputu, otrzymała za miesiąc służby na 140 koni 1913/10 złp. Za kolejne cztery ćwierci od 1 IV 1649 do 31 III 1650 r. już na 100 koni wypłacono 16 400 złp, po 41 złp na konia. Dodatkowo rajtarzy Korffia otrzymali w związku z werbunkiem tej jednostki za miesiąc 1366 złp 20 gr. Za oblężenie zbarskie, podczas którego wielu rajtarów odpadło od koni, tak jak inne jednostki będące w Zbarażu otrzymał oberszter cztery ćwierci darowne, tj. 16 400 złp⁶⁴. Podobne rozliczenie dotyczyło regimentu dragońskiego Mikołaja Korffia⁶⁵, który według wyliczeń Jana Wimmera rozpoczynał służbę w pierwszym kwartale 1649 r. (800 porcji), a od czwartego kwartału następnego roku kontynuował służbę w sile 500 porcji do końca 1651 r.⁶⁶ I ta jednostka „a die 1 martii 1649 za jeden miesiąc póki jeszcze w komput suplementu wojska [koronnego – M.N.] po koronacyjej nie weszła” na 1000 porcji otrzymała wraz z kuchennym po 12 złp na dragona, tj. 12 tys. złp, a od 31 III 1650 r. za cztery ćwierci przesłużone na osób 800 po 11 złp – 105 600 złp, kuchennego od 800 osób – 9600 złp, a za przebyte oblężenie dodatkowo 2 miesiące darowne po 12 złp, tj. 19 200 złp, nadto na 300 dragonów za miesiąc od 1 IV 1650 r., „z których z ordynacyjej JKMcI w tym regimencie wedle komputu umniejszono i abdarkować kazano przychodzi po zł. 12 na osobę – 3600 złp”. W sumie na ten regiment oberszter Mikołaj Korff otrzymał 159 600 złp. Ile z tych pieniędzy trafiło do jego podkomendnych, nie wiemy, ale sporą część z tych wypłat przejęli sam Korff i jego oficerowie⁶⁷.

Z kolei w rachunkach nadwornych w ASK w dziale III w księdze 6 zawierającej materiały dotyczące lat 1628–1652 znajdujemy istotne akta skarbowo-wojskowe odnoszące się do rozliczeń z wojskiem kwarcianym starego zaciągu począwszy od 1643 r., zniszczonym w dobie kampanii hetmana wielkiego koronnego Mikołaja Potockiego u Żółtych Wód i pod Korsuniem, oraz zestawienie długów „produkowanych” na sejmie koronacyjnym Jana Kazimierza w 1649 r.⁶⁸ W księdze tej znajdujemy

⁶⁴ Zob. zapłatę stukonnej rajtarii M. Korffia na komisji lubelskiej 2 V 1650 r., kontynuowanej w Warszawie; AGAD, ASK, ASW 86, nr 39, s. 50–51.

⁶⁵ Zob. dane dot. gwardii dragońskiej JKMcI pod komendą M. Korffia, starosty kokenhauskiego, w: M. Nagielski, *Liczebność i organizacja gwardii...*, s. 37–39.

⁶⁶ J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, bpag.

⁶⁷ Zob. rozliczenie regimentu dragonii M. Korffia w Warszawie 2 V 1650 r. z podpisem hetmana wielkiego koronnego Mikołaja Potockiego; AGAD, ASK, ASW 86, nr 39, s. 53–54.

⁶⁸ Zob. przykładowo AGAD, ASK III, ks. 6, Sumariusz rachunków skarbu Rzeczypospolitej koronnej na sejm generalny szczęśliwej koronacyjej w Krakowie dnia 19 januarii 1649 stanom koronnym podany wraz dystrybutą długu wojsku ukraińnemu

także rozliczenie z wojskiem kwarcianym od 1 czerwca 1647 r. do klęski pod Korsuniem, a także ekspensa na „chorągwie nadworne przy boku hetmańskim będące tak konne jako i piesze jako też na ekspensa wojenne po zapłacie generalnej do rąk samego jmp. krakowskiego [hetmana wielkiego koronnego Mikołaja Potockiego – M.N.] dano 78 146 złp.”⁶⁹. Z rachunków dowiadujemy się, że regimentowi gwardii pieszej śp. Władysława IV pod komendą Samuela Osińskiego przyznano służbę jedynie do klęski pilawieckiej. Z rachunków oboźnego litewskiego wynikało, że jego żołnierzom do grudnia 1648 r. należało się zasług 53 600 złp, ale jak czytamy w rozliczeniu: „konstytucja szczęśliwej koronacyjej tylko do pilawieckiego rozproszenia przyznawa dług, tedy to zostaje sub arbitrio Reipublicae”⁷⁰. Rzeczywiście w tym przypadku, mimo niewątpliwych zasług piechoty królewskiej, która ostatnia opuściła teatr działań wojennych, decyzję podtrzymano wobec poważnych strat tej jednostki. Do Lwowa dotarła bowiem zaledwie połowa stanu tego regimentu, tj. ok. 600 żołnierzy⁷¹. Oczywiście nie oznaczało to, że nie otrzymali oni należnego żołdu, ale ze skarbu litewskiego, co poświadczają rachunki podskarbiego litewskiego Gedeona Tryzny⁷². Widzimy zatem, że dane te należy konfrontować z innymi źródłami skarbowymi wobec zmiennych stanów osobowych jednostek w pierwszych latach walk z powstaniem Chmielnickiego.

Z rozliczeń z wojskiem koronnym za lata 1648–1652 widać, jak zmieniały się preferencje w stosunku do zaciąganych poszczególnych rodzajów broni. O stale zmniejszających się zaciągach do piechoty i dragonii w stosunku do jednostek zaciągu narodowego pisał Jan Wimmer. W ujęciu tabelarycznym jednostki piechoty i dragonii według danych z drugiego kwartału 1650 r. stanowiły aż 55,16% w stosunku do całej armii koronnej w ówczesnym czasie. Wiązało się to z koniecznością posiadania formacji strzelczych do walki z otaborowanym przeciwnikiem, tj. oddziałami kozackimi Chmielnickiego. W czasie tym widzimy istotne przeobrażenia w strukturze wojska koronnego, wprowadzone w wyniku tychże zmagania⁷³.

od przeszłej generalnej płacy wojska 1 septembris 1643 za ćwierci 16 i z darowną ultimam maj 1648 płacąc, s. 488–493.

⁶⁹ Tamże, s. 512–514.

⁷⁰ Tamże, s. 515r–v.

⁷¹ M. Nagielski, *Liczebność i organizacja gwardii...*, s. 19.

⁷² Za grudzień 1648 i dwa kolejne miesiące 1649 r. wypłacono temu regimentowi, liczącemu 640 ludzi, 6461 złp, a na barwę odpowiednio 19 174 floreny; zob. *Rachunki podskarbstwa litewskiego 1648–1652*, wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno 1855, s. 42.

⁷³ M. Nagielski, *Przeobrażenia w armii koronnej w dobie walk z powstaniem B. Chmielnickiego (1648–1654)*, w: *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów*

Straty bitewne i przemarszowe, dezercje oraz choroby powodowały, jak pokazały to kampanie lat 1649–1651, że procentowy udział tych oddziałów w stosunku do całego wojska koronnego zmniejszył się, dochodząc w drugim kwartale 1652 r. przed Batohem do 35,51%, a w wyniku zaciągów po klęsce batohskiej osiągnął on w czwartym kwartale tr. 47,55%, pozostając na zbliżonym poziomie aż do inwazji wojsk szwedzkich Karola X Gustawa w 1655 r.⁷⁴

Klęska batohska spowodowała istotne zmiany w strukturze wojska koronnego, co potwierdzają rachunki skarbowo-wojskowe przechowywane w AGAD. Spadała gwałtownie liczba rot husarskich rozbudowanych na potrzeby kampanii beresteckiej (w drugim kwartale 1651 r. – 2240 koni w 18 chorągwiach). Rację ma Jan Wimmer, pisząc, że był to rezultat małej przydatności tego rodzaju jazdy zarówno do walki z otaborowanymi oddziałami kozackimi, jak i lotną jazdą tatarską, uchylającą się często od frontalnego starcia z ciężkobrajną polską jazdą. Także koszty uzbrojenia i koni oraz wystawienia odpowiedniego pocztu przy niskim żołdzie (41 złp do 1654 r.) odstręczały wielu od podjęcia służby w rotach husarskich. W czwartym kwartale 1652 r. widzimy zaledwie 5 rot husarii wystawianych przez dygnitarzy i magnatów, którzy byli w stanie utrzymać te jednostki (Jana Zamoyskiego starosty kałuskiego, Stanisława Lanckorońskiego późniejszego wojewody ruskiego, Władysława Myszkowskiego wojewody sandomierskiego, Stanisława Potockiego wojewody podolskiego)⁷⁵. Ze względu na dużo mniejsze koszty zaciągu rozbudowywano jazdę lżejszą typu kozackiego oraz lekkie oddziały typu tatarsko-wołoskiego, sprawdzające się w działaniach rozpoznawczych, w szpicy przedniej oraz w pościgu. Ze względu na obawę przed dalszymi działaniami Chmielnickiego i potrzebą zaciągu „ludu ognistego” przywrócono liczebność w stosunku do kampanii beresteckiej piechoty cudzoziemskiej oraz rozbudowano regimenty dragonii, tak potrzebnej do walki z taborem kozackim. Przykładowo po Batohu mamy zaledwie 6 jednostek dragonii w sile 1653 porcji, gdy w kolejnym, czwartym kwartale 1652 r. już 10 liczących 3913 porcji. Z nowo zaciągniętych były to silne jednostki Józefa Łączyńskiego i Fryderyka Molla; innym znacznie podniesiono stany, suplementując regimenty Henryka Denhoffa,

Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej, t. 1, red. J. Staszewski, K. Mikulski, J. Dumanowski, Toruń 2002, s. 308–335.

⁷⁴ J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, s. 483–484.

⁷⁵ Poza piątą rotą królewską Jana Kazimierza podniesioną po Batohu przez jej porucznika S. Czarnieckiego; zob. A. Kersten, *Stefan Czarniecki 1599–1665*, Warszawa 1963, s. 174–178.

Jakuba Weyhera wojewody malborskiego, Stefana Czarnieckiego oboźnego koronnego czy Klaudiusza Perpessego⁷⁶.

Znacznie także podwyższono stany piechoty polsko-węgierskiej, gdyż jesienią 1652 r. zaciągnięto 13 nowych jednostek, zwiększając liczebność tej formacji strzelczej z 692 porcji do 3200 w 17 jednostkach⁷⁷. Właśnie dzięki zachowanym rachunkom skarbowo-wojskowym możemy nie tylko odtworzyć skalę zmian zachodzących w strukturze wojsk koronnych, ale i zaprezentować kadre dowódczą, często nominalnie dowodzącą swymi jednostkami (rachunki często podają bowiem ich zwierzchników, pomijając podpułkowników i poruczników); jedynie na podstawie innych źródeł, w tym asygnacji z pobieranych zaliczek na żołd na komisjach wojskowych, możemy odtworzyć skład faktycznie dowodzącego korpusu oficerskiego obu zaciągów, tak narodowego, jak cudzoziemskiego. W aktach skarbowych znajdujemy nie tylko rozliczenia z poszczególnymi jednostkami wojska koronnego, ale też ciekawe materiały dotyczące poselstw Rzeczypospolitej wysyłanych do Turcji, Chanatu, Moskwy czy Siedmiogrodu, co potwierdzają z kolei rozliczenia z lat 1652–1655, ukazujące wydatki skarbu koronnego na ekstraordynaryjne potrzeby⁷⁸.

Materiały dotyczące zaciągu, rozliczeń z poszczególnymi jednostkami oraz listy przypowiednie na nie znajdujemy także w innych działach AGAD. Przykładowo w Archiwum Koronnym Warszawskim w dziale kozackim zachowały się listy zaciągowe wydawane przez Jana Kazimierza na werbunek m.in. 600 żołnierzy niemieckich do regimentu pieszego Bogusława Radziwiłła koniuszego litewskiego⁷⁹. Podobny został skierowany na ręce płk. Krzysztofa Houwaldta, ściągniętego z armii elektora Fryderyka Wilhelma, który służbę w wojsku koronnym podjął już od pierwszego kwartału 1649 r.⁸⁰ Uniwersały dotyczące ekwipunku, wyżywienia oraz opłacenia nowo werbowanych regimentów bądź ich

⁷⁶ J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, bpag.

⁷⁷ Szczegółowo o zmianach tych pisze w swym artykule T. Ciesielski, *Armia koronna w latach 1651–1653*, cz. 2: *Od Batołu do Żwańca*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 40, 2003, s. 49–85.

⁷⁸ Zob. dystrybutę skarbu koronnego na wojsko koronne z lat 1652–1655 w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 9532/II; por. M. Nagielski, *Wydatki skarbu koronnego na wojsko koronne w latach 1652–1655*, w: *O przeszłości: czasy, miejsca, ludzie. Księga jubileuszowa dedykowana profesor Jadwidze Muszyńskiej*, red. W. Kowalski, Kielce 2016, s. 283–286.

⁷⁹ AGAD, ASK, ASW 86, nr 42/9A, Jan Kazimierz do B. Radziwiłła, Warszawa, 15 V 1649 r.

⁸⁰ Tamże, nr 42/9B, Jan Kazimierz do K. Houwaldta, Warszawa, 15 V 1649 r.; por. tamże, nr 42/11, 42/13A oraz 42/15. Regiment ten liczył 1522 porcje przez pierwsze trzy kwartały 1649 r.; zob. J. Wimmer, *Materiały 1648–1655*, bpag.

suplementowania na kampanię zborowską wydał Jan Kazimierz dla wielu jednostek, np. 20 maja tr. ordynans do urzędników ekonomii malborskiej w sprawie wydania prowiantu i wypłaty żołdu dla 600 zaciężnych żołnierzy niemieckich z regimentu Bogusława Radziwiłła, których zaciągał wówczas koniuszy litewski⁸¹. Na podstawie tych materiałów możemy także skonfrontować z rachunkami skarbowo-wojskowymi dane dotyczące stanów osobowych poszczególnych jednostek zaciągu cudzoziemskiego biorących udział w kampanii beresteckiej w 1651 r. (dragonii, rajtarii i piechoty niemieckiej)⁸².

Widzimy zatem, że do prezentacji organizacji, struktury, składu społeczno-narodowego kadry oficerskiej i podoficerskiej, kosztów utrzymania jednostek, a także ukazania kampanii wojsk koronnych w latach 1648–1652 nieodzowna jest dokładna analiza akt skarbowo-wojskowych znajdujących się w AGAD. Prezentują one nie tylko liczebność poszczególnych oddziałów, kadrę oficerską i podoficerską kwitującą skarb koronny z otrzymanych poborów (dział asygnacji) czy wreszcie koszty ponoszone przez Rzeczpospolitą na utrzymanie w służbie jednostek poszczególnych rodzajów broni. Inne materiały są jedynie pomocniczymi w ukazaniu omawianej problematyki badawczej. Dotyczy to w szczególności okresu 1648–1649, gdy w składzie sił koronnych widzimy wiele jednostek prywatnych czy powiatowych, włączonych do oddziałów państwowych opłacanych centralnie przez skarb⁸³. Mimo zatem pewnych rozbieżności pomiędzy stanami osobowymi poszczególnych jednostek nadal materiały opublikowane przez Jana Wimmera na łamach czasopisma „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” w latach 1958–1963 są podstawowym źródłem dla badania staropolskiej wojskowości. Szkoda zatem, że często są pomijane w prezentacji poszczególnych kampanii i batalii tego okresu w publikacjach nie tylko popularnonaukowych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD): dokumenty papierowe nr 1029; Archiwum Skarbu Koronnego (ASK), dział III, ks. 6; dział V,

⁸¹ AGAD, ASK, ASW 86, nr 42/10A.

⁸² Tamże, nr 42/43, 42/45.

⁸³ Naszą wiedzę o udziale wojsk powiatowych w kampaniach ukraińskich lat 1648–1652 znacznie poszerza praca D. Kupisza, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008, s. 244–275.

- nr 8; Akta Skarbowo-Wojskowe (ASW), dział 77; dział 85, nr 69; dział 86, nr 37–42, 52.
- Biblioteka Książat Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, rkps 398.
- Biblioteka Uniwersytetu Wroclawskiego, Steinwehr, t. 3.
- Biblioteka Zakladu Narodowego im. Ossolinskich we Wroclawiu, rkps 9532/II.

Źródła drukowane

- Dokumenty ob. oswoboditelnoj wojnie ukrainskiego naroda 1648–1654*, Kiew 1965.
- Placa pocztom panięym w r. 1650*, wyd. A. Sawczyński, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 9, 1936, nr 1, s. 119–125.
- Rachunki podskarbstwa litewskiego 1648–1652*, wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno 1855.
- Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu „Ogniem i Mieczem” (1648–1651)*, oprac., wstęp i przyp. M. Nagielski, Warszawa 1999.

Opracowania

- Andrzejczak D., *Kampania zbaraska 1649 roku*, Toruń 2012.
- Biernacki W., *Żółte Wody-Korsuń 1648*, Warszawa 2004.
- Ciesielski T., *Armia koronna w latach 1651–1653*, cz. 2: *Od Batohu do Żwańca*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 40, 2003, s. 49–85.
- Ciesielski T., Nagielski M., *Komputy wojska koronnego w latach 1651–1653*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 40, 2003, s. 237–274.
- Długolecki W.J., *Batoh 1652*, Warszawa 1995.
- Filipczak-Kocur A., *Sejm zwyczajny z roku 1629*, Warszawa 1979.
- Filipczak-Kocur A., *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587–1648. Projekty, ustawy, realizacja*, Warszawa 2006.
- Gavryliuk I., *Żołnierz swawolny w XVII wieku (na przykładzie nadwornych wojsk księcia Władysława Dominika Zastawskiego w ciągu pierwszych lat powstania Bohdana Chmielnickiego)*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 3, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J. Sowa, Oświęcim 2014, s. 113–132.
- Janas E., *Armia koronna Rzeczypospolitej w sporach i rozgrywkach politycznych pierwszych lat wojny na Ukrainie (1648–1649)*, „Res Historica” 38, 2014, s. 61–94.
- Kersten A., *Stefan Czarniecki 1599–1665*, Warszawa 1963.
- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.
- Kupisz D., *Wyprawy żołnierza łanowego w Koronie w czasach Jana Kazimierza*, Warszawa 2018.
- Nagielski M., *Chorągiew nadworna tatarska JKMci pod komendą Bohdana Kińskiego*, w: *Świat historyka. Studia ofiarowane prof. Janowi Tyszkiewiczowi*, red. M. Nagielski, G. Rostkowski, Pułtusk 2016, s. 255–267.

- Nagielski M., *Inflantczyk generałem artylerii koronnej – Fromhold von Ludinghausen Wolff w służbie trzech polskich Wazów*, w: *Studia artyleryjskie*, t. 4, red. M. Giętkowski, A. Smoliński, Toruń 2012, s. 85–131.
- Nagielski M., *Liczebność i organizacja gwardii przybocznej i komputowej za ostatniego Wazy (1648–1668)*, Warszawa 1989.
- Nagielski M., *Przeobrażenia w armii koronnej w dobie walk z powstaniem B. Chmielnickiego (1648–1654)*, w: *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej*, t. 1, red. J. Staszewski, K. Mikulski, J. Dumanowski, Toruń 2002, s. 308–335.
- Nagielski M., *Wydatki skarbu koronnego na wojsko koronne w latach 1652–1655*, w: *O przeszłości: czasy, miejsca, ludzie. Księga jubileuszowa dedykowana profesor Jadwidze Muszyńskiej*, red. W. Kowalski, Kielce 2016, s. 277–286.
- Rogowicz M., *Bitwa pod Konstantynowem 26–28 lipca 1648 roku*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 18 (69), 2017, nr 2 (260), s. 11–44.
- Rogowicz M., *Skład sił polskich pod Piławcami*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 20 (71), 2019, nr 1 (267), s. 11–51.
- Sikora R., *Husaria pod Wiedniem 1683*, Warszawa 2012.
- Śledziński K., *Zbaraż 1649*, Warszawa 2005.
- Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.
- Wagner M., *Chorągiew husarska Stanisława i Michała Warszzyckich w latach 1676–1697*, w: *W boju i na paradzie. Husaria Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.*, red. Z. Hundert, T. Mleczek, Warszawa 2020, s. 171–192.
- Wagner M., *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1–3, Oświęcim 2013–2018.
- Wimmer J., *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1648–1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 5, 1960, bpag.
- Wimmer J., *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, wyd. 2, Oświęcim 2013.

Mirosław Nagielski

The Crown supplemental and comput army in 1648–1652 in the light of treasury and military sources from the Central Archives of Historical Records in Warsaw
(Summary)

The preserved fiscal and military records for the second half of the seventeenth century enable a thorough presentation of the composition and structure of the Crown troops after the liquidation of the old enlistment due to their defeats at Zhovti Vody (Polish: *Żółte Wody*) and Korsun in 1648. This period deserves special attention because of the constant reorganisation of the Crown

armies as a result of the defeats suffered by the combined Cossack and Tartar forces, and also because the reconstituted army included the poviats units and the so-called *roty panięce*, that is the private magnate troops of the south-eastern provinces of the Commonwealth that were enlisted into the composition of the army (Polish: *comput*). The constant reconstruction of the armed forces after the defeats in 1648, the unsuccessful campaign of Zboriv and Zbarazh in 1649, and the defeat at Batih in 1652 forced the command to appoint a new corps of the Crown army. A significant loss of command staff, including many officers of the hetman's staff, harmed the efficient military command in the analysed period. Especially that from May 1648 to spring 1650, both Crown hetmans were in captivity. The treasury and the army records make it possible not only to reconstruct the financial effort of the Commonwealth in this difficult period but also to show the organisation, structure, social and national composition of the army and the command staff, both national and foreign enlistments. In the latter case, this is made more difficult by the destruction of section 77 of the treasury-military files, although military pay allocations by deputies and officers of the military units in section VI of the Crown Treasury Archives at the Central Archives of Historical Records in Warsaw make a valuable supplement. Materials of Jan Wimmer, based on the treasury-military records, are still up-to-date and serve to present the duration of service of particular units of the Crown army in the initial phase of Khmelnytsky's uprising. However, for the years 1648–1650, these sources are incomplete. They require supplementation from other archives and libraries since, in the period mentioned above, the army included units enlisted and paid for by lands and provinces. This also applies to private troops, which initially served alongside state forces, but were incorporated into the state army and paid for by the Crown Treasury.

Miroslaw Nagielski – specjalizuje się w biografistyce wojskowej, historii Polski i powszechnej XVI–XVII w., historii wojskowości, dziejach parlamentaryzmu w Rzeczypospolitej XVII w. oraz dziejach Kozaczyzny zaporoskiej XVI–XVII w.

Miroslaw Nagielski – he specialises in military biographies, Polish and universal history of the 16th–17th centuries, military history, the history of parliamentarism in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 17th century and the history of the Zaporozhian Cossacks in the 16th–17th centuries.

E-mail: nagielski@wp.pl